

ועד ההצלה בקושטא

בשנים 1943-1944 פעלה בקושטא (איסטנבול) משלחת מטעם 'ועד ההצלה המאוחד שליד הסוכנות היהודית'. במשלחת השתתפו נציגי כול הזרמים הפוליטיים ביישוב בארץ-ישראל, ובכללם אגודת ישראל והרביזיוניסטים. על המשלחת הוטלו שני תפקידים: ליצור קשרים עם הקהילות היהודיות בארצות הכיבוש ולהביא להן את דבר היישוב; להוציא לפועל פעולות עזרה והצלה שעליהן הוחלט במוסדות היישוב וליזום פעולות למען הצלתם של יהודי אירופה. ההחלטה על הקמת המשלחת נתקבלה בעקבות פעילותם של אנשי ה'מוסד לעלייה', נציגים של התנועות הקיבוציות והמשרד הארצישראלי בקושטא. מדיווחיהם השתמע שעלה בידם להקים קשר עם הגורמים המדיניים שפעלו בקושטא (אנשי ביון בריטים, סגל שגרירות וקונסוליות של ממשלות ניטרליות וממשלות גולות, אנשי עסקים שנעו בארצות אירופה). מתורכיה הניטרלית ניתן היה ליצור קשרים עם אירופה הכבושה ולקדם מיבצעי עזרה והצלה. קרבתה לארצות הבלקן, האיזור העיקרי שבו נמצאו יהודים רבים שבשלהי 1942 עדיין לא נפלו ברשת ה'פתרון הסופי' הרצחני, הגדיל את חשיבותה של תורכיה כבסיס לפעולות עזרה למען יהודי הארצות הללו. מניעת גירושם של יהודי ארצות הבלקן להשמדה היה חלק מכריע בתוכנית ההצלה של הנהגת היישוב והגופים השונים שפעלו בו. התפתחות המלחמה מאז ראשית 1943 לקראת הכרעה לטובת בעלות-הברית, הניעה גם את ממשלות ארצות הבלקן לשקול מחדש את תמיכתן בגרמניה, את המדיניות ביחס ליהודים ואת ההיענות לתוכניות הנאצים ביחס ליהודים. התמורות הללו פתחו אפיקי עזרה והצלה חדשים. הקשר דרך תורכיה עם יהודי ארצות הבלקן יכול היה להיות גם צינור להעברת מידע וכספי עזרה ליהודים בפולין ובברית-המועצות. קרבתה היחסית של תורכיה לארץ-ישראל הקלה את הקשרים עם מוקד קבלת ההחלטות בארץ, יותר מכול ארץ ניטרלית אחרת, דבר שהגדיל את ערכה כבסיס לפעילותם של שליחי היישוב. מקושטא התנהל גם הקשר עם מרכזי מידע ופעילות בארצות ניטרליות אחרות, בעיקר שווייץ, שבה פעלה בראשית המלחמה משלחת חשובה של נציגי היישוב.

נוסף על הגורמים האובייקטיביים שהעניקו משקל לוועד בקושטא נודעת חשיבות גם לאישים שהשתתפו במשלחת, המשימות שהוטלו עליהם, יוזמותיהם ודרכי העבודה שפיתחו. המשלחת בקושטא נתגבשה בכמה שלבים ואגב הצטרפות גורמים מדיניים נוספים בכול שלב. היא היתה מוסד שלמרות הרכבו ההטרוגני אמור היה לאפשר שיתוף-פעולה בין גורמים פוליטיים יריבים, ואכן, הצליחה בכך במידה לא מבוטלת. בגרעין הראשון של המשלחת, שנשלח בדצמבר 1942, נכללו זאב שינד, איש המוסד ל'עליה ב', מנחם בדר, איש הקיבוץ הארצי של השומר-הצעיר, ווניה פומרנץ, איש הקיבוץ המאוחד. היותם ראשונים העניק להם יתרון על-פני המצטרפים אחר-כך לפעולות העזרה וההצלה

בקושטא. הם היו הראשונים שקשרו את הקשרים עם הגורמים השונים וריכזו בידיהם את הניהול הכספי, ובידיהם היה ארגון העלייה ה'בלתי חוקית'.

בדצמבר 1942 כבר היו בקושטא גם חיים ברלס, הנציג המוכר הרשמי של הסוכנות היהודית בתורכיה, ואליעזר לדר, נציגו של יצחק גרינבוים, ו'ועדת הארבעה' (יצחק גרינבוים, אליהו דובקין, חיים משה שפירא ואמיל שמורק) לעזרת פליטי פולין.

השלב השני בגיבוש המשלחת היה במרס 1943 בעקבות הקמת 'ועד ההצלה' ובראשו חיים ברלס. במרוצת 1943 נוספו לשליחים בקושטא יוסף קלרמן מהתנועה הרביזיוניסטית, יעקב גריפל מאגודת ישראל, דוד צימנד מהנוער הציוני ועקיבא לוינסקי, נציג עליית הנוער. זמן מה פעלו במשלחת בקושטא טדי קולק ואהוד אבריאל, נציגי המחלקה המדינית של הסוכנות, וסייעו רבות לקשרים עם אנשי הביון הבריטי והאמריקני.

בסתיו 1943, בעקבות התרחבות גובשו יותר דפוסים העבודה ומוסדו יותר. הדבר עמד בסימן המתח שבין האישים והתנועות הפוליטיות השונות, והיה מלווה טרוניות שנציגי התנועות הקיבוציות דאגו בראש ובראשונה לחברי תנועותיהם. למתח הפנימי תרם העדר מעמד חוקי למשלחת בתורכיה. ממשלת תורכיה לא התירה העברת מטבע חוץ מן המדינה ואליה, אלא אם הומר ללירות תורכיות במערכת הבנקאית הרשמית. הקשרים עם בלדרים וסוכנים כפולים לא היו חוקיים, והחשש מצו גירוש ליווה את כול מעשי המשלחת המתרחבת. חברי המשלחת נמצאו בתורכיה במסווה של עיתונאים או אנשי עסקים, פרט לחיים ברלס, שכאמור היה נציג מוכר של הסוכנות היהודית.

על-פי חלוקת העבודה שנקבעה היה חיים ברלס אחראי לקשרים עם ממשלת תורכיה ועסק בכול המגעים הרשמיים עם גורמים זרים, ביניהם הצלב האדום הבין-לאומי, הכנסייה הקתולית והאורתודוקסית-היוונית, ושגרירויות בריטניה וארצות-הברית; מנחם בדר היה גזבר המשלחת, וניה פומרנץ היה אחראי לקשרים עם בלדרים וסוכנים ולהתכתבות עם הגולה בשם המשלחת כולה, וזאב שינד ומשה אגמי ריכזו את ענייני 'עלייה ב'; קבוצה קטנה זו דנה, התייעצה והחליטה בענייני העבודה השוטפים. שאר השליחים השתתפו בדיונים כלליים, בקשרים עם חברי תנועותיהם והחלו גם בפעולות עם הנוער היהודי בתורכיה גופה. בקיץ 1944 הצטרפו גם ראובן רזניק והרברט קצקי, נציגי ה'ג'וינט' ששהו בקושטא. גם אירה הירשמן נציגו של ה'ועד לענייני פליטים' השתתף בכמה מן השיבות.

בקושטא ביקרו בתדירות ולתקופות קצרות נציגים בכירים של היישוב, ובהם חברי הנהלת הסוכנות משה שרתוק, אליעזר קפלן ואחרים. גם הרב הראשי יצחק הרצוג, ונשיא האוניברסיטה העברית יהודה מאגנס ביקרו בקושטא, ושאלו מאירוב (אביגור), שעמד בראש ה'מוסד לעלייה', שהה בה פרקי זמן ממושכים יותר.

המשלחת עסקה בשלושה תחומי פעילות:

א. קשר עם קהילות יהודיות באירופה הכבושה ובארצות הגרורות, והעברת מידע מהן ואליהן. עצם ההתכתבות של חברי המשלחת עם מנהיגים שונים בציבור היהודי היתה מקור עידוד ותמיכה. המידע שהועבר והגיע שימש את קובעי המדיניות, את מנהיגי הקהילות ואת הקהילות בקשרים בינן לבין עצמן;

ב. העברת כספים לצרכים שונים של הקהילות בארצות הכיבוש ובארצות הגרורות. השימוש בכסף נעשה על-פי הכרעותיהם של ראשי הקהילות, למרות שחברי המשלחת הועידו אותו למטרות ייחודיות שהגדירו ראשי הקהילות, ואף הורו על חלוקתו בין התנועות השונות. כך, למשל, העבירה המשלחת כספים לתוכניות פדיון וכופר 'תכנית אירופה', למחנות העבודה בסלובקיה, לתמיכה בפליטים בארצות הגרורות ולהברחת הגבולות לארצות שבהן היה מצבם של היהודים בטוח יותר, כגון מסלובקיה להונגריה ואחר-כך מהונגריה לרומניה;

ג. ארגון עלייה 'חוקית' ו'בלתי חוקית'. העלייה היתה בעיני חברי המשלחת ההצלה החשובה והבטוחה ביותר. העלייה ה'חוקית' היתה דרך היבשה ברכבת מארצות הבלקן לתורכיה ומשם לארץ-ישראל, דבר שהיה מותנה בנכונות בריטניה לתת אשרות כניסה לארץ ישראל על-פי רשימות שתנפיק הסוכנות ובהסכמתן של מדינות הבלקן ותורכיה לאשר את המעבר. את המגעים על כך, שהיו כרוכים בטיפול ביורוקרטי מייגע, ניהל חיים ברלס. אחרי מאמצים ניכרים הסכימה ממשלת תורכיה למעבר 50 משפחות בשבוע. העלייה ה'בלתי חוקית' דרך הים היתה מסוכנת יותר בגלל מחסור באוניות, תנאי ההפלגה ומצב הלוחמה הימית. לא ניתן להשיג לאוניות שיהיו בחסות של ה'צלב האדום הבין-לאומי' 'למעבר בטוח' (Safe Conduct) מאת המדינות הלוחמות, ובלי הסדרים חוקיים לעלייה לא היה אפשר להשיג גם רשות להורדת נוסעים למעבר בתורכיה. למרות כול הקשיים הללו הסדירו חברי המשלחת ממרס ועד דצמבר 1944 תשע הפלגות, ובהן כ-5,250 עולים. העולים הגיעו בספינות קטנות לתורכיה ושם קיבלו אשרות כניסה לארץ-ישראל והמשיכו את דרכם ברכבת.

סכומי הכסף שהעבירה הסוכנות למשלחת בקושטא לצורכי עזרה ועלייה הגיעו ל-523,547 לא"י. מחצית מסכום זה מקורה בהקצבות של היישוב להצלה. במהלך המלחמה עברו דרך תורכיה בעלייה 'חוקית' ו'בלתי חוקית' 16,474 עולים. מהם 5,500 עד 1943 והשאר אחרי הקמת המשלחת.

עם כיבושן של רומניה ובולגריה בידי הסובייטים עברו חברים מן המשלחת לארגן פעולות הצלה ועלייה מן הארצות ההן והיו שותפים לארגון ה'בריחה' וליצירת הקשר עם ארצות מזרח אירופה לאחר שחרורן. עד סיום המלחמה נותרו נציגים של המשלחת בקושטא (בדר ואבריאל), ואולם, חשיבותה כבסיס קשר לאירופה ולפעולות העלייה הלכה וקטנה.